

Caixa, Dhamir, 02

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده زبان و ادبیات فارسی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه

بررسی مقایسه‌ای تصویر و ساختار خسرو و شیرین نظامی باشیرین و خسرو هاتفی جامی

استاد راهنما :

ابوالقاسم رادفر

استاد مشاور :

دکتر مریم عاملی رضایی

پژوهشگر :

فرزانه رضایی

بهمن ماه ۱۳۹۲

تقدیر و تشکر:

بر حسب وظیفه و از باب "من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله عزوجل"؛ بر خود بایسته می‌دانم از زحمات بی‌دریغ استاد ارجمند جناب آقای دکتر رادفر بخاطر همه‌ی کمک‌های سودمندشان که دلسوزانه کمال بردباری و مدارا را در حق اینجانب روا داشتند و با توصیه‌های ارزشمند خویش مرا راهنمایی نمودند و نیز از خانم دکتر عاملی رضایی که همکاری، صبر و البته بیش از همه بزرگواری ایشان راهگشای چالش‌های پیش‌روی این پروژه بوده است؛ کمال قدردانی و تشکر را داشته باشم.

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم و همسر مهربانم

به پاس تعبیر عظیم و انسانی‌شان از کلمه ایثار و از خودگذشتگی

به پاس عاطفه سرشار و گرمای امیدبخش وجودشان که در این سردترین روزگاران بهترین پشتیبان است

به پاس قلب‌های بزرگشان که فریادرس است و سرگردانی و ترس در پناهشان به شجاعت می‌گراید

و به پاس محبت‌های بی دریغشان که هرگز فروکش نمی‌کند.

چکیده

نظامی شاعر قرن ششم در گنجه، زادگاه خویش زیسته و پنج گنج خود را در همان جا به شعر درآورده است. خسرو و شیرین یکی از مثنویهای پنجگانه‌ی اوست که شامل ۶۵۰۰ بیت است و در بحر هزج مسدس مقصور یا محذوف سروده شده است. در ادب فارسی باید منظومه‌ی خسرو و شیرین نظامی را در اوج قله ادب غنایی قرار داد که پس از اینکه نظامی آن را سرود مورد تقلید و نظیره‌گویی‌های بسیاری قرار گرفت از آن جمله منظومه‌ی شیرین و خسرو است، که عبدالله هاتفی جامی از شعرای قرن نهم و اوایل قرن دهم، آن را به تقلید و تتبع از خسرو و شیرین نظامی در ۱۸۱۵ بیت سروده است. این پژوهش، مشتمل بر بررسی مقایسه‌ای تصویر و ساختار خسرو و شیرین نظامی با شیرین و خسرو هاتفی به روش توصیفی - تحلیلی است. در این پژوهش وجوه تشابه و تمایز این دو منظومه، از نظر کاربرد صورخیال (تشبیه، استعاره و کنایه) و عناصر داستان بررسی شده است، نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که هاتفی در تشبیه مانند نظامی بر روی شخصیت‌های اصلی تاکید کرده است ولی در استعاره و کنایه نظامی نسبت به هاتفی توفیق بیشتری داشته است. از نظر به کاربرد عناصر داستان، کاربرد عناصری مانند، موضوع، درونمایه، زاویه دید، حقیقت ماندی، فضا و تاحدودی شخصیت‌پردازی در آثار دو شاعر مشابه است، اما استفاده از سایر عناصر از جمله طرح، صحنه‌پردازی و گفت‌وگو متفاوت است. همچنین نظامی در کاربرد پیرنگ و عنصر فضاسازی و شخصیت‌پردازی موفق‌تر عمل کرده است.

کلمات کلیدی: صورخیال، عناصر داستان، خسرو و شیرین نظامی، شیرین و خسرو هاتفی، مقایسه

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱	بیان مسأله.....	۲
۲	اهمیت پژوهش.....	۴
۳	اهداف پژوهش.....	۴
۴	سوالات پژوهش.....	۴
۵	فرضیه‌های پژوهش.....	۵
۶	پیشینه پژوهش.....	۵
۷	روش پژوهش.....	۶
۸	مفاهیم.....	۷
۸ ۱	احوال نظامی گنجوی.....	۷
۸ ۱ ۱	نام نظامی.....	۷
۸ ۱ ۲	ولادت نظامی.....	۸
۸ ۱ ۳	موطن نظامی.....	۸
۸ ۱ ۴	تاریخ فوت ومدفن نظامی.....	۸
۸ ۱ ۵	خانواده نظامی.....	۹
۸ ۱ ۶	عقاید نظامی.....	۱۰
۸ ۱ ۷	آثار نظامی.....	۱۱
۸ ۱ ۸	درباره خسرو و شیرین.....	۱۱
۸ ۱ ۹	پیشینه داستان خسرو و شیرین.....	۱۲
۸ ۲	احوال هاتفی جامی.....	۱۴
۸ ۲ ۱	نام هاتفی.....	۱۴
۸ ۲ ۲	ولادت هاتفی.....	۱۴
۸ ۲ ۳	موطن هاتفی.....	۱۵
۸ ۲ ۴	تاریخ فوت و مدفن هاتفی.....	۱۵

۱۶.....	خانواده هاتفی.....	۴ ۵
۱۶.....	عقاید هاتفی.....	۴ ۶
۱۷.....	آثار هاتفی.....	۴ ۷
۱۸.....	درباره شیرین و خسرو.....	۴ ۸
۲۰.....	خیال و شعر.....	۳ ۸
۲۱.....	تعریف خیال.....	۴ ۸
۲۴.....	مباحث نظری صور خیال.....	۵ ۸
۲۴.....	علم بلاغت.....	۶ ۸
۲۵.....	تعریف علم بیان.....	۷ ۸
۲۶.....	گفتاری در تشبیه.....	۸ ۸
۲۶.....	تشبیه به اعتبار حسی یا عقلی بودن طرفین.....	۱ ۸ ۸
۲۷.....	انواع تشبیه به لحاظ افراد و با ترکیب طرفین.....	۲ ۸ ۸
۲۸.....	وجه شبه.....	۳ ۸ ۸
۲۸.....	تشبیه به اعتبار وجه شبه.....	۱ ۴ ۸ ۸
۳۰.....	ادات تشبیه.....	۴ ۸ ۸
۳۱.....	تشبیه بلیغ.....	۵ ۸ ۸
۳۱.....	گفتاری در استعاره، تعریف استعاره.....	۹ ۸
۳۳.....	ارکان استعاره.....	۱ ۹ ۸
۳۴.....	تقسیم بندی استعاره به اعتبار طرفین.....	۲ ۹ ۸
۳۴.....	استعاره مصرحه به اعتبار همراهی یا عدم همراهی.....	۱ ۴ ۹ ۸
۳۵.....	استعاره مکنیه.....	۲ ۴ ۹ ۸
۳۵.....	تشخیص.....	۱ ۴ ۹ ۸
۳۶.....	اهمیت استعاره.....	۱۰ ۸
۳۷.....	اهداف استعاره.....	۱۱ ۸
۳۷.....	گفتاری در کنایه.....	۱۲ ۸

۳۸.....	انواع کنایه به اعتبار مکنی‌عنه.....	۱۴	۸	۱
۳۸.....	انواع کنایه به لحاظ انتقال معنای مقصود.....	۱۴	۸	۲
۳۹.....	انواع کنایه به لحاظ وضوح و خفا.....	۱۴	۸	۳
۳۹.....	تعریف داستان و ادبیات داستانی.....	۱۳	۸	
۴۱.....	عناصر داستان.....	۱۴	۸	
۴۱.....	پیرنگ(=Plot).....	۱۴	۸	۱
۴۴.....	شخصیت‌پردازی(=Characterization).....	۱۴	۸	۲
۴۶.....	موضوع(=Subject).....	۱۴	۸	۳
۴۶.....	درونمایه(=Theme).....	۱۴	۸	۴
۴۷.....	حقیقت‌مانندی(=Verisimilitude).....	۱۴	۸	۵
۴۷.....	زاویه دید(=Point of view).....	۱۴	۸	۶
۴۹.....	صحنه‌پردازی(=Setting).....	۱۴	۸	۷
۴۹.....	گفت‌وگو(=Dialogue).....	۱۴	۸	۸
۵۱.....	لحن(=Tone).....	۱۴	۸	۹
۵۱.....	فضا(=Atmospher).....	۱۴	۸	۱۰
۵۱.....	زبان(=Language).....	۱۴	۸	۱۱
۵۲.....	نماد(=Symbol).....	۱۴	۸	۱۲

فصل دوم: بررسی صورخیال در خسرو و شیرین نظامی

۵۴.....	تشبیه(=Simile).....	۲	۱
۵۴.....	عناصر طبیعی.....	۲	۱
۶۱.....	انسان و اصطلاحات روزمره.....	۲	۲
۷۱.....	عناصر انتزاعی.....	۲	۳

۷۹.....	اسامی حیوانات.....	۴ + ۴
۸۰.....	عناصر رزم.....	۴ + ۵
۸۲.....	عناصر بزم.....	۴ + ۶
۸۵.....	اجرام آسمانی.....	۴ + ۷
۸۸.....	اعضا و متعلقات بدن انسان.....	۴ + ۸
۱۰۳.....	اسامی خاص.....	۴ + ۹
۱۲۴.....	استعاره (=Metaphor).....	۴ ۲
۱۲۴.....	عناصر طبیعی.....	۴ ۴ ۱
۱۲۸.....	انسان و اصطلاحات روزمره.....	۴ ۴ ۲
۱۳۵.....	عناصر انتزاعی.....	۴ ۴ ۳
۱۳۸.....	اسامی حیوانات.....	۴ ۴ ۴
۱۳۹.....	عناصر رزم.....	۴ ۴ ۵
۱۳۹.....	عناصر بزم.....	۴ ۴ ۶
۱۴۲.....	اجرام آسمانی.....	۴ ۴ ۷
۱۴۵.....	اعضا و متعلقات بدن انسان.....	۴ ۴ ۸
۱۵۸.....	اسامی خاص.....	۴ ۴ ۹
۱۷۳.....	تشخیص (=Personification).....	۴ ۳
۱۷۳.....	عناصر طبیعی.....	۴ ۳ ۱
۱۷۵.....	اصطلاحات روزمره.....	۴ ۳ ۲
۱۷۶.....	عناصر انتزاعی.....	۴ ۳ ۳
۱۷۸.....	عناصر رزم.....	۴ ۳ ۴
۱۷۸.....	عناصر بزم.....	۴ ۳ ۵
۱۷۹.....	اصطلاحات نجوم.....	۴ ۳ ۶
۱۸۱.....	اعضا و متعلقات بدن انسان.....	۴ ۳ ۷
۱۸۱.....	کنایه (=Allusion).....	۴ ۴

فصل سوم: بررسی صورخیال در شیرین و خسرو هاتفی

۱۹۴.....	تشبیه (=Simile) ۳ ۱
۱۹۴.....	عناصر طبیعی ۳ ۱
۲۰۳.....	انسان و اصطلاحات روزمره ۳ ۲
۲۱۶.....	عناصر انتزاعی ۳ ۳
۲۳۰.....	اسامی حیوانات ۳ ۴
۲۳۱.....	عناصر رزم ۳ ۵
۲۳۳.....	عناصر بزم ۳ ۶
۲۳۴.....	اجرام آسمانی ۳ ۷
۲۳۶.....	اعضا و متعلقات بدن ۳ ۸
۲۵۴.....	اسامی خاص ۳ ۹
۲۶۴.....	استعاره (=Metaphor) ۳ ۲
۲۶۴.....	عناصر طبیعی ۳ ۴ ۱
۲۶۶.....	انسان و اصطلاحات روزمره ۳ ۴ ۲
۲۷۷.....	عناصر انتزاعی ۳ ۴ ۳
۲۷۹.....	عناصر بزم ۳ ۴ ۴
۲۸۱.....	اجرام آسمانی ۳ ۴ ۵
۲۸۲.....	اعضا و متعلقات بدن ۳ ۴ ۶
۲۸۹.....	اسامی خاص ۳ ۴ ۷
۳۰۴.....	تشخیص (=Personification) ۳ ۳
۳۰۴.....	عناصر طبیعی ۳ ۴ ۱
۳۰۷.....	اصطلاحات روزمره ۳ ۴ ۲
۳۰۷.....	عناصر انتزاعی ۳ ۴ ۳
۳۰۷.....	عناصر رزم ۳ ۴ ۴

۳۰۸.....	عناصر بزم.....	۳ ۴ ۵
۳۰۸.....	اصلاحات نجوم.....	۳ ۴ ۶
۳۰۹.....	اعضا بدن.....	۲, ۴
۳۱۰.....	کنایه (=Allusion).....	۳ ۴

فصل چهارم: خلاصه منظومه نظامی و بررسی عناصر داستانی آن

۳۲۱.....	خلاصه داستان خسرو و شیرین.....	۴ ۱
۳۲۴.....	پیرنگ (=Plot).....	۴ ۲
۳۲۸.....	شخصیت پردازی (=Characterization).....	۴ ۳
۳۳۱.....	شخصیت های اصلی.....	۴ ۳ ۱
۳۴۳.....	شخصیت های فرعی.....	۴ ۳ ۲
۳۵۲.....	موضوع (=Subject).....	۴ ۴
۳۵۳.....	درونمایه (=Theme).....	۴ ۵
۳۵۴.....	حقیقت ماندی (=Verisimilitude).....	۴ ۶
۳۵۵.....	زاویه دید (=Point of view).....	۴ ۷
۳۵۸.....	صحنه پردازی (=Setting).....	۴ ۸
۳۵۹.....	گفت و گو (=Dialogue).....	۴ ۹
۳۶۳.....	لحن (=Tone).....	۴ ۱۰
۳۶۴.....	فضا (=Atmospher).....	۴ ۱۱

فصل پنجم: خلاصه منظومه هاتفی و بررسی عناصر داستانی آن

۱. ۵. خلاصه داستان..... ۳۶۷
۲. ۵. پیرنگ (=Plot) ۳۶۹
۳. ۵. شخصیت پردازی (=Characterization) ۳۷۹
۱. ۳. ۵. شخصیت‌های اصلی..... ۳۸۱
۲. ۳. ۵. شخصیت‌های فرعی..... ۳۹۵
۴. ۵. موضوع (=Subject) ۴۰۲
۵. ۵. درونمایه (=Theme) ۴۰۳
۶. ۵. حقیقت‌مانندی (=Verisimilitude) ۴۰۶
۷. ۵. زاویه دید (=Point of view) ۴۰۶
۸. ۵. صحنه پردازی (=Setting) ۴۰۷
۹. ۵. گفت‌وگو (=Dialogue) ۴۱۰
۱۰. ۵. لحن (=Tone) ۴۱۴
۱۱. ۵. فضا (=Atmospher) ۴۱۵

فصل ششم: تحلیل کلی و نتیجه‌گیری

۱. ۶. مقایسه و بررسی قوت و ضعف دو شاعر در کاربرد صورخیال در دو منظومه..... ۴۱۷
۱. ۶. + مقایسه تشبیه در دو منظومه..... ۴۱۷
۲. ۶. + مقایسه استعاره در دو منظومه..... ۴۲۱
۳. ۶. + مقایسه تشخیص در دو منظومه..... ۴۲۵
۴. ۶. + مقایسه کنایه در دو منظومه..... ۴۲۸
۲. ۶. مقایسه و بررسی قوت و ضعف دو شاعر در کاربرد عناصرداستان..... ۴۲۹
۱. ۶. ۴. موارد تشابه در دو منظومه..... ۴۲۹

۴۳۰.....	موارد اختلاف در دو منظومه.....	۶ ۲ ۲
۴۳۱.....	موارد اختلاف در روایت مشترک این دو داستان.....	۶ ۲ ۴ ۱
۴۳۳.....	قسمت‌هایی که روایت نظامی بر روایت هاتفی اضافه دارد.....	۶ ۲ ۳
۴۳۶.....	جدول آمار و درصد عناصر صورخیال در دو اثر	۶ ۳
۴۳۷.....	جدول بررسی عناصر داستان در خسرو و شیرین.....	۶ ۴
۴۳۸.....	انواع گفت‌وگوهای داستان خسرو و شیرین به شکل آماری.....	۶ ۴ ۱
۴۳۹.....	جدول بررسی عناصر داستان در شیرین و خسرو.....	۶ ۵
۴۴۰.....	انواع گفت‌وگوهای داستان شیرین و خسرو به شکل آماری.....	۶ ۵ ۱
۴۴۱.....	کتابنامه:.....	

پیشگفتار

پس از سرودن خمسه توسط نظامی، بویژه اثر مشهور غنایی او یعنی خسرو و شیرین، بسیاری از شاعران درصدد برآمدند که به تقلید از نظامی منظومه‌هایی پدید آورند. یکی از مقلدان، عبدالله بن محمد هاتفی جامی شاعر سده نهم و آغاز سده دهم است. که منظومه‌ی شیرین و خسرو خود را به تقلید و تتبع از منظومه‌ی خسرو و شیرین نظامی سروده است. هاتفی در شیوه‌ی داستان‌پردازی و همچنین سطح ادبی و بلاغی اثر خویش به حکیم گنجه نظر داشته و از وی پیروی کرده است. قصد ما در این پژوهش، بررسی مقایسه‌ای میان صورخیال و عناصر داستان در منظومه‌ی خسرو و شیرین نظامی و شیرین و خسرو هاتفی جامی است تا تفاوت و شباهت‌های کاربرد صورخیال و همچنین تفاوت‌های داستانی و شباهت‌ها و تفاوت‌های شخصیت‌های اصلی هر اثر و عناصر داستانی را در این دو منظومه بررسی و مقایسه کنیم تا نقاط ضعف و قوت هاتفی را در سرایش منظومه‌اش نسبت به اثر نظامی مشخص کنیم که برای حسن ارائه کار باید به این سوالات پاسخ داد:

۱- تصاویر شعری این دو منظومه از چه جهاتی به یکدیگر شباهت دارند؟

۲- وجوه اختلاف تصاویر شعری در دو منظومه کدام است؟

۳- کدام منظومه از تصاویر شعری بدیع‌تر و استوارتری برخوردار است؟

۴- وجوه تمایز و تشابه در بکارگیری عناصر داستانی در منظومه دو شاعر کدامند؟

۵- توفیق نظامی و هاتفی در کاربرد چه عناصری ملموس است؟

در فصل اول این پایان‌نامه، علاوه بر مختصری درباره احوال و آثار نظامی و هاتفی، به تعاریف مورد نیاز برای بهتر فهمیدن مطالب این پژوهش، بخصوص تعریف عناصر صورخیال و تک تک عناصر داستان پرداخته شده است.

در فصل دوم و سوم، به بررسی صورخیال در این دو منظومه پرداخته شده است و تشبیه و استعاره و کنایه هر دو منظومه از لحاظ موضوعی به عناصر طبیعی، اصطلاحات روزمره، عناصر انتزاعی، اسامی حیوانات، عناصر بزم و رزم، اجرام آسمانی، اعضا و متعلقات بدن و اسامی خاص تقسیم‌بندی شده‌اند که در تشبیه این عناصر بر اساس ترتیب الفبایی مشابه و در استعاره بر اساس ترتیب الفبایی مستعارله در دو اثر طبقه‌بندی و بررسی شده‌اند.

در فصل چهارم، پس از خلاصه منظومه‌ی نظامی عناصر داستان آن بررسی شده است و مواردی از قبیل: پیرنگ، موضوع، درونمایه، شخصیت‌پردازی، حقیقت‌مانندی، زاویه دید، صحنه‌پردازی، گفت‌وگو، فضا و لحن داستان مورد بررسی قرار گرفته که در این میان به بحث شخصیت‌پردازی و گفت‌وگوهای شخصیت‌ها توجه ویژه‌ای شده است و اینکه تأکید شاعر بر روی کدامیک از قهرمانان داستانش بوده است. بر این اساس که شخصیت‌هایی که در جریان حوادث یک داستان قرار می‌گیرند نقش واحد و یکسانی ندارند، شخصیت‌ها به دو دسته تقسیم شده‌اند و بر روی شخصیت‌های اصلی طبعاً دقت بیشتری تا شخصیت‌های فرعی شده است و سعی شده که ابعاد مختلف شخصیتی اشخاص اصلی داستان مورد بررسی قرار بگیرد و درباره دیگر شخصیت‌ها به اشاره‌ای بسنده شده است. برای بررسی دقیق گفت‌وگوهای داستان و با توجه به نقشی که گفت‌وگوی اشخاص داستانی در پیش‌برد حوادث داستان و مکشوف ساختن وقایع داستانی دارند، گفت‌وگوها به گفت‌وگوی یک‌سویه و دوسویه تقسیم شده‌اند و به همین شیوه سایر عناصر داستانی هم بطور تفصیلی بررسی شده است.

در فصل پنجم، نیز همین شیوه برای شیرین و خسرو هاتفی بکار می‌رود و مواردی از قبیل: پیرنگ، موضوع، درونمایه، شخصیت‌پردازی، زاویه دید، صحنه‌پردازی، گفت‌وگو، فضا و لحن داستان مورد بررسی و مقایسه با منظومه‌ی خسرو و شیرین قرار می‌گیرد. برای نمونه، در بررسی عنصر طرح در دو منظومه، طرح‌های منطقی و مستحکم، طرح‌های سست و ضعیف و طرح‌هایی را که مبتنی بر باور عامیانه در دو منظومه بوده است با آوردن شواهدی برای اثبات، مورد مطالعه و بررسی قرار داده‌ایم و در نهایت به این نتایج رسیده‌ایم که طرح‌های منظومه‌ی خسرو و شیرین بیشتر مبتنی بر وقایع تاریخی هستند اما طرح‌های منظومه‌ی شیرین و خسرو بیشتر سست و ضعیف هستند تا منطقی و مستحکم. بررسی شخصیت‌های منظومه‌ی شیرین و خسرو را از همان ابتدا با دیدی مقایسه‌ای با شخصیت‌های خسرو و شیرین نظامی آغاز کرده‌ایم که این بررسی نشان دهنده تأکید هر دو شاعر بر روی یکی از شخصیت‌های اصلی روایتشان است و اینکه خسرو در منظومه‌ی نظامی خسرو پرویز ساسانی است اما در روایت هاتفی خسرو زاده‌ی تخیل شاعر است و در نهایت اینکه از آنجا که دو منظومه، دو روایت مشترک از یک داستان هستند فضای دو منظومه، فضایی مرکب از غم و شادی است، لحن دو شاعر بخاطر غنایی بودن دو منظومه یکسان و دریچه‌ای که هر دو شاعر برای داستان‌گویی و ارائه اطلاعات داستان به خواننده انتخاب کرده‌اند نیز یکسان است. ذکر این نکته لازم است که در این قسمت فقط متن اصلی هر دو منظومه در نظر گرفته شده و سخنان مقدماتی قبل از آغاز داستان و مطالب پس از پایان داستان، نادیده انگاشته شده است که تعداد این ابیات در خسرو و شیرین ۲۶۰۰ بیت، و در شیرین و خسرو به ۱۷۱۰ بیت می‌رسد.

همچنین برخی عناصر به دلیل حضور و کاربرد بیشتر در داستان و نیاز به سنجش دقیق، بیشتر مورد توجه قرار گرفته‌اند، به خصوص عناصری که در دو منظومه، متمایز به کار گرفته شده‌اند. اما برخی دیگر از عناصر به دلیل اشتراک در نحوه کاربرد، به طور کلی و گذرا بررسی شده‌اند. مثلاً زاویه دید که در دو منظومه، دانای کل نامحدود است، یا درونمایه که می‌توان آن را در یک جمله خلاصه کرد و همچنین موضوع که در دو منظومه عشق است و نیاز به مقایسه و تفسیر جدی ندارد.

در فصل ششم، به تحلیل کلی و نتیجه‌گیری می‌پردازیم. در این فصل، سعی شده است با آوردن نمودار و جدول آماری مقایسه صورخیال در دو منظومه به سه سوال اول، پاسخ داده شود که در بسیاری موارد تشبیهات هاتفی مشابه تشبیهات نظامی است و در بکار بردن عناصر طبیعی، اصطلاحات روزمره، عناصر بزم، عناصر زرم، عناصر انتزاعی و اسامی حیوانات به عنوان مشبه، تمایز چندانی میان خسرو و شیرین با شیرین و خسرو، وجود ندارد، اما در بکار بردن سایر عناصر هر دو شاعر متفاوت عمل کرده‌اند و درصد این عناصر در دو منظومه متفاوت است و تا حدودی نوآوری هاتفی را در این زمینه می‌توان مشاهده کرد. اما در استعاره و کنایه نظامی بسیار موفق‌تر از هاتفی بوده است. عناصری که بیشترین بسامد را در مستعارله خسرو و شیرین نسبت به شیرین و خسرو دارند، اسامی خاص و اعضاء بدن است که تاکید نظامی بر روی شخصیت‌های اصلی موجب تاکید بر توصیف هنری اعضای بدن آنها نیز شده است. در استعاره مکنیه (تشخیص) حرکت به سمت جان‌بخشی در خسرو و شیرین به مراتب بیشتر از شیرین و خسرو است و نظامی سعی داشته است با اجرام آسمانی، طبیعت و ادراک و احساسات خود در ارتباط بیشتری باشد. در منظومه‌ی نظامی کنایاتی که حاصل خلاقیت و نیروی تخیل شاعر است، فراوان به چشم می‌خورد و بر عکس کنایات هاتفی بیشتر بهره گرفته از فرهنگ عامیانه و محیط اجتماعی شاعر است که اغلب تکراری هستند.

و در همین فصل با بررسی تشابه و تفاوت دو داستان از لحاظ کاربرد عناصر داستانی و آوردن جدول مقایسه‌ای این عناصر در دو منظومه می‌توان به سوالات چهارم و پنجم مبنی بر وجوه تشابه و تمایز دو منظومه از لحاظ کاربرد عناصر داستانی و توفیق دو شاعر در به کار بردن این عناصر، پاسخ داد. هر دو شاعر در به‌کاربردن عناصر موضوع، درونمایه، زاویه دید و تا حدی شخصیت‌پردازی یکسان و در بکارگیری سایر عناصر متفاوت عمل کرده‌اند. اما نظامی در به کار بردن عناصر گفتگو، طرح، شخصیت‌پردازی و فضاسازی موفق‌تر است. هاتفی در شخصیت‌پردازی و طرح داستان چندان موفق نبوده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که منظومه‌ی نظامی با پیرنگی قوی همراه است و طرح‌های منطقی و مستحکم خسرو و شیرین نظامی بیشتر آن‌هایی هستند که واقعیت تاریخی دارند.

از آنجا که منظومه‌ی هاتفی از نظر تعداد ابیات تقریباً یک سوم منظومه‌ی نظامی است و هاتفی بسیاری از صحنه‌های نظامی را حذف کرده است. بنابراین این منظومه از نظر شخصیت‌پردازی بسیار محدودتر از منظومه‌ی نظامی است و در یک کلیت نظامی به این جنبه داستان عنایت بیش‌تری کرده است. در منظومه‌ی نظامی حسن توجه شاعر تماماً با شیرین است اما در بطن داستان شیرین و خسرو هاتفی بیشتر رو سوی فرهاد دارد. حدوداً چهل‌وهشت درصد منظومه‌ی نظامی را گفت‌وگو تشکیل می‌دهد و این گفت‌وگوها بیشتر با هدف پیش‌بردن وقایع داستان، مکشوف کردن صحنه‌ها و دادن اطلاعات لازم به خواننده بین اشخاص داستانی صورت می‌گیرد درحالی‌که در منظومه‌ی هاتفی گفت‌وگوها ساده به دور از نوآوری‌های نظامی‌اند و بیشتر در جهت مکشوف ساختن چهره شخصیت‌های داستان بکارگرفته شده‌اند.

فصل اول

کلیات و مفاهیم

کلیات

۱-۱ بیان مسئله:

نظامی از جمله اندک شاعران دارای مکتب شعری است که با ابتکار خاص خود شیوهی نوی رادر مثنوی سرایی پی‌ریزی کرد. تاثیرگذاری نظامی بر شاعران بعد از خود به حدی است که شیوهی داستان سرایی را تا چند قرن بعد منحصر به خویش کرد و بعد از او تقلید و نظیره‌گویی آثار او شروع گردید. از جمله مقلدان نظامی عبدالله بن محمد هاتفی جامی از شاعران قرن نهم و اوایل قرن دهم است که منظومه‌ی شیرین و خسرو خود را در ۱۸۱۵ بیت به تقلید و تتبع از منظومه‌ی خسرو و شیرین نظامی سرود. هاتفی در شیوهی داستان‌پردازی و همچنین سطح ادبی و بلاغی اثر خویش به حکیم گنجه نظر داشته و از وی پیروی کرده است با این حال او شاعری تقلید کار نیست و این مطلب را در منظومه‌ی لیلی و مجنون اذعان داشته است.

در این رساله، ما به بررسی مقایسه‌ای میان صورخیال و عناصر داستان در منظومه‌ی خسرو و شیرین نظامی و شیرین و خسرو هاتفی جامی می‌پردازیم تا تفاوت و شباهت‌های کاربرد صورخیال و همچنین تفاوت‌های داستانی و شباهت‌ها و تفاوت‌های شخصیت‌های اصلی هر اثر و عناصر داستانی را در این دو منظومه بررسی و مقایسه کنیم تا نقاط ضعف و قوت هاتفی را در سرایش منظومه‌اش نسبت به اثر نظامی مشخص کنیم.

تخیل و صورتهای مختلف آن که در محدوده علم بیان قرار می‌گیرند از عناصر اصلی در به‌وجودآوردن شعر هستند. در تعریف شعر گفته اند: شعرگره خوردگی عاطفه و تخیل است که در زبان آهنگین شکل گرفته است.

عاطفه و تخیل در واقع عناصر معنوی سازنده‌ی شعر هستند که در قالب، شکل، زبان و آهنگ خاص ریخته می‌شوند و بیان می‌گردند. درباره‌ی اهمیت صورخیال همین بس که شعر را کلام مخیل نامیده‌اند. خیال عنصر اصلی و ثابت در همه تعریف‌های قدیم و جدید از شعر است. اغلب تصویرها (ایماژها) به وسیله زبان تمثیلی و مجازی درست می‌شوند و تصویرگری (imagery) در حقیقت مجموعه امکانات بیان هنری است.

مقاصد اصلی علم بیان منحصر است در چهار چیز: تشبیه، استعاره، مجازمرسل، کنایه.